

Forfatteren er redaktør ved Jysk Ordbog

Torben Arboe:

Det afgørende stød

– lidt om interjektionen *å'e* i jysk

Under redaktion af ordet *ja* til Jysk Ordbog viste der sig adskillige eksempler på sekvenser som *å' ja*, *ja å' ja* og lign., hvor lyden *å* i ordet *å(h)*¹ i lydskrift tydeligt var markeret som stødbærende – i modsætning til den almindelige udtale (også i rigsmål) *å'* med kun længde. Fx betegner Torsten Balle fra Nordthy (JOs punktoptegnelse °Torsted, 1960'erne) brug af ordforbindelsen *ja 'å' 'ja* som en ”forsikrende bekræftelse” svarende til ”ja, naturligvis”. Den bruges bl.a. i svar på spørgsmål som: 1) ”Må jeg låne det brune øg (dvs. den brune hest)?” og 2) ”Har I jeres korn inde?”. Til spørgsmål 1 kan svaret være: *ja 'å' 'ja*, *de 'mo-ð' o ða* = ja, å'e ja, det 'må du da², dvs. ”ja, det må du rigtignok gerne”; tilsvarende til spørgsmål 2: *ja 'å' 'ja*, *'de æ 'læn' 'si-n* = ja, å'e ja, 'det er længe siden, dvs. ”ja, det er rigtignok længe siden” (at vi blev færdige med at køre kornet ind). Det er vanskeligt at gengive udtalen med stød skriftligt uden at bruge lydskrift; jeg har her noteret den som *å'e* til markering af forskellen fra den korte udtale i *å* og udtalen med længde i *åh*.

Et andet eksempel på brugen af forbindelsen, også i det nordvestjyske, ses hos C.M.C. Kvolsgaard (1891) (JOs °Lild): *Ja' å' ja, wi mot da te' å' gji fj'r fòr å' fo heñør gu'e ijèn* = jah, å'e ja, vi måtte da til at give fir (dvs. give efter) for at få hende god igen (s. 96). Kvolsgaard oversætter her ordforbindelsen med ”Ja vel”; den følger efter en replik fra en ældre kone, der forsvarer sig ret kontant mod en

¹ If. Retskrivningsordbogen kan ordet skrives: *å* el. *åh*, hvilket her er sammenfattet til *å(h)*.

² I bl.a. nordvestjysk kan visse småord udtales med *ð* (= ”blødt d”, spirantisk d) i forlyd, jf. artiklerne *'du*, *'da* i Jysk Ordbog.

mulig kritik og afslutter med: ”Forstår I det?”. I denne kontekst kunne *ja å*: *ja* også oversættes til: ”ja, ih du milde”, ”ja, du godeste” el. lign. for at afspejle fortællerens overraskelse over den gamle dames uventet nærtagende reaktion.

Da der er adskillige andre eksempler på denne ordforbindelse i materialet til ordet *ja*, blev jeg interesseret i at undersøge forholdet mere generelt: først, om stødbærende udtale af *å(h)* findes i tilsvarende sekvenser med interjektionerne *jo* hhv. *nej*, dernæst, om *å(h)* har udtale med stød i andre sammenhænge. Det er resultaterne af denne lille undersøgelse, jeg her vil præsentere, selv om jeg dermed tager et i ordbogsregi langt spring fra bogstav J frem til bogstav Å og udfører en del af det redaktionelle forarbejde for en artikel dér.

Det bliver også nødvendigt at gå lidt uden for den strengt sproglige analyse og bevæge sig en smule ind i området *samtaleanalyse*, idet sådanne interjektioner ofte ytres som en reaktion på andres udsagn; man må altså inddrage (dele af) samtalsituationen som helhed i beskrivelsen af ordenes funktion. Som det allerede er sket ovenfor: Torsten Balle nævner den ene samtalepartners spørgsmål og den andens svar (inkl. de aktuelle interjektioner), og ved Kvolsgaard-citatet har jeg selv opsummeret de to samtalepartners sproghandlinger.

1) *å*’e i forbindelse med *ja*, *jo* og *nej*

1.1) I treords-sekvenser

Der er kun få eksempler ud over de nævnte på treords-sekvensen *ja*, *å*’e *ja*. Torsten Balle anfører det som muligt svar på spørgsmål som: *ka ðo* *’hòw* *’de?* = ”kan du huske det?”, nemlig: *ja* *’å*’ *ja!* *liså* *’tyððliq!* (= ja, å’e ja, lige så tydeligt), hvor sekvensen kan oversættes til ”ja, ok ja”, ”ih ja” eller ”ja vist”, altså fortsat med forstærkende funktion. Dette mener derimod A.C. Skyum (1948) (JOs °Erslev) ikke er tilfældet: fra Mors betegner han *ja*’, *hå*’ *ja* som et ofte brugt ”tomt, udfyldende Svar i Samtale” (s. 277); tilsvarende gælder sekvenserne *jo*’w, *hå*’ *jow*’ og *næ*’j, *hå*’ *næj*’ (= jo, å’e jo; nej, å’e nej). Det indledende *h*-må betragtes som en lokal, ledsagende biomstændighed ved udtalen, der også forekommer foran halvvokalerne *j*, *w* (fx ved *ja*, noteret *hja* Thy); i hvert fald foreligger der ikke en selvstændig interjektion *hå*, så det rimeligste er at identificere formen *hå*’ med en stødbærende udtale af interjektionen *å(h)*.

Skyum har måske ret i, at sekvensen *ja*, *hå' ja* kan ses som et tomt, udfyldende svar ("fatisk kommunikation" kaldes det i samtaleanalysen); men inden for sekvensen som sådan må *hå'* (eller *å'e*) betragtes som et forstærkende element, skønt kun på niveau med "ok", "ih" og ikke forstærkende i samme grad som "rigtignok", "sandelig" i eksemplerne ovenfor. Skyum giver i øvrigt selv i anden sammenhæng et eksempel, der klart viser den forstærkende funktion. Som tjenestedreng blev han sendt om til en nabo efter en "møddingskraber", dvs. i et narreærinde, hvilket han nu kommenterer: *Ja, haa ja! A kam hæn te æ Nabo, ... aa han wa swær swaar* = "Ja, å'e ja! Jeg kom hen til naboen, og han var svært imødekommende"; han skyndte sig nemlig at give drengen nogle tunge sten i en sæk, som han så kunne slæbe hjem (Skyum 1926 s. 102f.).³ Her er ingen tvivl om den forstærkende funktion, markeret med udråbstegn: *Ja, haa ja!* og med betydningen: "Ja, jeg skal love for, jeg fik hjælp".

Den forstærkende funktion kendes ligeledes fra Salling og Fjends, fx: *Hun vild di'el bode undt aa godt mæ hinne Mand, saa' hun – jow aa'e jow* = hun ville dele ondt og godt med sin mand, sagde hun – jo, å'e jo (dvs. "jo, rigtignok ville hun det"), jf. Skive Folkeblad 12/6 1913 s. 16. Hos Aakjær noteres stødet ikke, men er formentlig underforstået i en sekvens som: "*Jow, aaejow!*" *saa' gammel Ywer* = "Jo, å'e jo, sagde gamle Iver"; her som kommentar til en drabelig historie om bjergfolk, jagt efter et guldbæger, vilde ridt mv. (Aakjær 1923 s. 22). I hvert fald antyder Aakjær (og andre) ofte stød med *-e*, mens længde markeres med *-h*. Tilsvarende i replikken: "*Ja, aaeja; det forstaar sæ, det er jo æ Foredragsholder*", sagt af en husmand, da han kommer sent hjem med en gæst, og konen, der er gået til ro, overrasket spørger, om vedkommende skal overnatte (Aakjær 1924 s. 12). Her er Aakjær dog lidt uden for Fjends, nemlig i det østlige Hardsyssel på den anden side af Karup å, så *ja, aaeja* kan stamme derfra i stedet.

1.2) I toords-sekvenser

Vi vender os nu mod sekvenser uden indledende *ja*, *jo* eller *nej*, altså toords-sekvenserne *å'e ja* etc. Fra Nordthy betegner Torsten Balle *å'*

³ Nærmere om denne type narreærinder i Daugaard Jørgensen (1989) s. 5.

ja som et ”sukkende, beklagende udråb” og oversætter det til ”ak ja”, fx i et udbrud som: *‘å’ ‘ja, æn blywær ‘gamæl* = ”ak ja, man bliver gammel”, og i et hjertesuk som: *‘å’ ‘ja, ‘sør’ å ‘saw’n, ‘de ‘tå’r ‘hòt po ‘jèn* = ”å’e ja, sorg og savn det tager hårdt på én”. Fra Mors omtaler C. Schade kort efter år 1800 alle tre forbindelser: *aa el. aah bruges hyppigen i daglig Tale for aa ja, jou, nej, og lyder ofte som aa e ja, aa e jou etc.* (Schade 1807/1968 s. 22). Her siges klart, at der i slutningen af udtalen af *å(h)* optræder et ”efterslag” el.lign., der snarest lyder som et selvstændigt ord, *e* – hvilket mest sandsynligt må tolkes derhen, at ordet har stød i disse forbindelser og dermed kan gengives *å’e*.

Senere bemærker Schade i et tillæg, der også omfatter det nordlige Salling⁴: *aa-e ja! aa-e jo! aa-e nej! saaledes giver man i daglig Tale sit Ja, Jo eller Nej mere Vægt*. Altså en påpegning af den forstærkende funktion af *å’e* også på Mors, modsat vurderingen hos Skyum (1948) ovenfor. Formodningen om udtale med stød bekræftes af K.J. Lyngbys optegnelse fra Lødderup (også Mors) 1868, idet Lyngby noterer: *å’ ja, å’ jow’* (her omsat til Jysk Ordbogs lydskrift). Dette gengives i Feilbergs jyske ordbog: *å’aja, å’ajow’* (bd. 3 s. 1187), dvs. med tilføjelse af et ”efterslags-e” efter stødet, svarende til min notation *å’e*.

Fra Salling gengives udtalen på tilsvarende måde i et værk, hvor stød konsekvent markeres med ’-tegnet: *å’ēja*, her i en eftertanke til bemærkningen: ”det rendte én gerne en fjerdingvej (dvs. ¼ mil) for dengang” – *å’ēja indda* (= ok ja endda). Det, man som barn i 1889 gerne løb et par km for, var at se Sallings største sportsmand, Esper på mejeriet, køre på cykel (Kristensen 1939 s. 46).⁵ – Angivelser med ”efterslags-e” ses også hos Blicher, hvor det formentlig ligeledes må forstås som markering af stød: ”*Aaejou*” *suert mi Aallfaaers Aallfaaer* (= å’e jo, svarede min bedstefars bedstefar)⁶, og få linjer senere: *Aaeja! de grinn de aa* (= å’e ja! det gri(n)nede de af; Blicher 1842/1942 s. 10/22). Dialekten i den pågældende fortælling i *E Bindstouw* må betegnes som vestjysk (jf. oversigten s. 98 i nævnte udg.), dvs. den

⁴ Nu på Det kgl. Bibliotek: NkS. Add. 3d, 8°; bemærkningen desværre ikke medtaget i det ultrakorte uddrag af manuskriptet i Schade 1807/1968 s. 194.

⁵ Begge citaterne er min oversættelse af Kristensens lydskrevne tekst. (I øvrigt: foto af sportsmanden, mejerist Esper Andersen, Jebjerg, med cykel, s. 47).

⁶ Ordret naturligvis ”oldefars oldefar”; men ”oldefar” betød i jysk tidligere ”bedstefar”.

er mest sandsynligt fra Fjends⁷, idet Blicher i en årrække var bosat i Torning-området i det sydlige Fjends. De to eksempler kan oversættes ved blot "Aa jo" hhv. "Aaja!" (jf. nævnte udg. s. 65); men i hvert fald i sidste eksempel er ordforbindelsen klart forstærkende, i retning af: "Ih du milde, ja! hvor de dog lo af det" (nemlig af historien om den forslagne fæster Per So, der snildt fik koblet sit navn og sin slægt sammen med herremandsslægterne Marsvin, Griis m.fl.). Så gengivelsen *å'e* med stød ovenfor er berettiget.

Fra Hardsyssel har vi to eksempler, begge med stødmarkering, det ene fra Ringkøbing-egnen, det andet fra Holstebro-egnen. I det første omtales (i begyndelsen af 1940'erne) et færdselsuheld forårsaget af en lastbil: *Ja, de Bi'ler, hær legge de å køj-e. Å'eja! Sån en æl-de Kvin-, de ka gja-n kom te å kå-st hinne Lyw* = "ja, de biler, her ligger de og kører. Å'eja! Sådan en ældre kvinde, det kan gerne komme til at koste hendes liv" (Kaae 1945, 328). Her må *Å'eja!* snarest oversættes til "Ja, du godeste!", som en understregning af, hvor risikabelt det dog er med "de biler" på vejene – eller eventuelt som kommentar til den efterfølgende bemærkning om konsekvenserne.

Det andet eksempel er sekvensen *å' næj* (= å'e nej), der hos Skautrup (1927-79, bd. 2) omtales sammen med udråb som *næj* *'si'ə en'da* (= nej se endda). Skautrup giver en karakteristik af disse reaktioners plads i kommunikationen: "Forundring og forbavselse ledsages ofte (vel især hos kvinder) af udbrud og interjektioner, der i form dog næppe lader sig skille fra tilsvarende udbrud ved skræk, angst og ærgrelse osv." (s. 120). Brugen af det stødbærende *å'* kommenteres ikke yderligere, skønt den blot længdebærende form *å* nævnes i linjen forud.

Ud over de anførte nordvest- og midtvestjyske eksempler foreligger et sydvestjysk fra Darum ved Esbjerg: *å'ə ja da! (siges ved) smærte, træthed* (Feilberg bd. 3 s. 1187). Heller ikke Feilberg kommenterer den stødbærende form yderligere; den bringes blot (sammen med de to eksemplarer fra Mors, jf. ovf.) blandt et stort antal eksempler på brug af *å*-former, kun med længde.

⁷ Dog muligvis med enkelte ord eller udtaleformer fra det østlige Hardsyssel (jf. Arboe 2004 s. 71).

2) *å'e* alene

Som enkeltstående udråbsord kan *å(h)* bruges i mange situationer som udtryk for forskelligartede sindsstemninger mv. For den stødbærende variant *å'e*, der her er i fokus, udgør °Torsted (Nordthy) igen et godt udgangspunkt. Torsten Balle giver nemlig eksempler fra hele stemnings-spektret, fra det irriterede, ærgerlige udbrud: *'å' ðæn spi'takəl!* (= *å'e* det spektakel, dvs. "sikken en forbistret larm"), over det klagende udråb: *'å' 'æ 'hå'r så 'unt i mi 'hu'e* (= *å'e*, jeg har så ondt i hovedet), til det beundrende, imponerede udråb: *'å'!* med ordet brugt enkeltstående, fx når noget overraskende flot præsenteres. Endvidere kan det bruges rent forstærkende: *å' som de 'ræ'nær!* (= *å'e*, som det regner).

Også A.C. Grøns optegnelser (i 1880'erne) fra Sydthy (JOs °Agger) har eksempler på *å'e* brugt som både positiv og negativ markering, fx: *å', så nystær æ lam' sir uw'ð* = "å'e, så kvikke, livlige lam-mene ser ud", henholdsvis: *å'æ en jæn!* (= *å'e* en én!), dvs. "sikken én (haanlig)!", med Grøns egen kommentar. Desuden et eksempel, hvor kritikken er blandet med beundring: *å', nu krå"p!* (= *å'e*, nogle kroppe!), hos Grøn oversat til: "Aa, hvilke kroppe! dvs. gavtyve, slyngler⁸ el.lign."

Sikre eksempler på udtalen med stød findes desuden i Midt-vestjylland, i det sydlige Salling således i en talemåde: *å', gi in'da æ ven' venæ, te a ska hjem' i'jæn, så æ kjælæn* = *å'e*, gid endda vinden vender, til jeg skal hjem igen, sagde kællingen (optegnelse ca. 1960). Videre, i det nordlige Fjends bl.a.: *å'e hæræ guj en'da!* = *å'e* herre gud endda (JOs °Vroue, syd for Skive, 1960'erne). Fra det nordlige Hardsyssel beskriver Skautrup nærmere en situation, hvor ordet bruges: "Hver gang et lyn slog ned, skjulte hun ansigtet i hænderne og sagde *å'æ jösæs*" (bd. 1 s. 114).

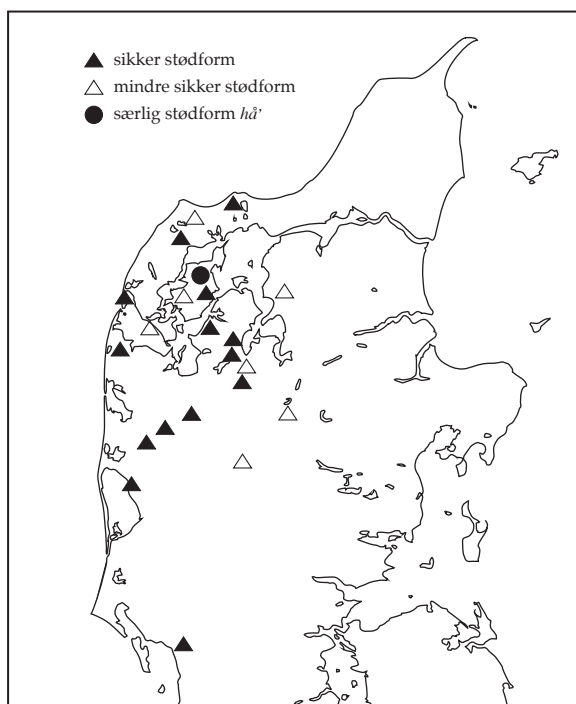
Fra samme område, men længere mod vest (Lemvig-egnen) noterer Møller 1930 s. 220 udbruddet: *å' ka æn få'stå' hur æ tí blöw aw'* (= *å'e*, kan man forstå, hvor tiden blev af), en lydskrevet gengivelse af en linje i Thøger Larsens digt *Høstawten* (1925). Endelig kan anføres to eksempler fra Ringkøbing-egnen; dels *Å'e, vi bløw så sæ' ve't* = "å'e, vi blev så sære (dvs. underligt til mode) ved det" (Kaae 1945

⁸ Denne betydning af subst. *krop* kendes også i rigsdansk, jf. ODS. I. *Krop* 3.

s. 328), dels: *ʰÅ' en'da 'dæ'r ku a 'næm' ha skræj'en om'kål'* = *å'e* endda, dér kunne jeg nemt have skredet (dvs. være faldet) omkuld (optegnelse ca. 1950).

Der foreligger yderligere nogle mindre sikre afhjæmlinger, som med rimelighed kan tolkes som eksempler på *å'e* med stød. En optegnelse fra Nordthy har således: *Å·æ!* – *et udbrud der ofte bruges*, tilsyneladende med længdeprik efter *Å*. Men dette tegn bruges i samme optegnelse også til stødmarkering, fx: *de stå-n – i den tid vi kan ses*; her er *de stå-n* = ”den stund”, hvilket i Thy udtales med stød: *de 'stå:ŋ* (jf. Balles optegnelser m.fl.). Så *Å·æ!* kan meget vel tænkes at gengive udtalen *å'e*. I en fortælling fra Vesthimmerland skrives: ”*Åe*”, *sæjer Kræmeren*, ”*a ka ett wed e, ...*” (= *åe*, siger kræmmeren, jeg kan ikke vide det ...) (Bach 1951 s. 37). Her kan det ikke entydigt afgøres, om *Åe* udtales med stød, idet *e* efter vokal også kan markere blot længde, fx *såe* (= sagde). Men ud fra stavemåder som *Oere* (= året), *soe* (= så, datid af ”se”), hvor *e* betegner stød, er det i hvert fald muligt, at også *Åe* har udtale med stød. Tilbage i Thy, denne gang Sydthy, skrives kort og godt: *Aa! hur æ war søvne!* (= *å*, hvor jeg var søvnig) (Bundgaard 1924 s. 19). Det efterfølgende udråbstegn kan formentlig tages som udtryk for en udtale med stød, *å'e*; lidt senere (s. 28) optræder en replik indledt med: *Aa, do behøvver wees et aa plok wos* (= *å*, du behøver vist ikke at plukke os), hvor der næppe er tale om stød, men et mere henkastet *åh* (med længde). På samme måde ses *Å!* brugt i en optegnelse fra Herning-egnen.

Til sidst skal nævnes, at *å'e* kan forstærkes med endnu en interjektion, nemlig *ha*. Fra Holstebro-egnen anføres således (ca. 1880): ”*å'ha*, siges spottende til en som praler, når man ikke tror hvad han siger”, altså helt klart betydningen ”du godeste”, ”ih du milde” som omtalt i indledningen. Tilsvarende noteres fra ^oVroue i Fjends: *å'ə ha*, også med yderligere understregning: *å'ə 'hajən₁da* = ”*å'e* ha endda”. Muligheden for fremhævelse med *ha* har været brugt tilbage omkring 1800, i hvert fald på Mors, jf.: *Aa ha! hu skjøen (sc.: i Klæder) æ hun dæ goor* (= *Å ha!* hvor skøn (i tøjet) er hun, dér går), dvs. ”*å'e* ha, hvor er hun nydelig i tøjet, hende som går dér” (Schade 1807/1968 s. 1/21). Schade betegner her *aa ha* med ”interj. admir.” og opfinder vist dermed en ny grammatisk betegnelse: ”beundrende udråbsord”!

Afslutning

Som det er fremgået, findes eksemplerne på *å'e* især i Nordvest- og Midtvestjylland: Thy, Mors, Salling, Fjends og Hardsyssel. Dette er opsummeret på hosstående kort, hvor ▲ markerer sikre stødformer, markerer formentlige, men ikke helt sikre stødformer, og ● betegner △ den særlige stødform *hå'* (nævnt i afsnit 1.1). Hermed må – om jeg så må sige – det afgørende stød være sat ind i argumentationen for, at der i redaktionen af Jysk Ordbog til sin tid oprettes en artikel *å'e* eller i det mindste en særlig underbetydning af artiklen *å(h)* vedrørende den stødbærende form *å'e*. Når brugen af denne udtale inddrages, kan interjektionen *å(h)* i jysk talesprog vist optræde i omtrent lige så mange kommunikationssituationer hhv. med lige så mange nuancer, som PH har skildret det i *Nå*-visen fra 1930'erne for en anden interjektion i rigsdansk: *nå* kan siges både ”dybt forstemt, forundret” og ”henrykt og forskrækket” etc. (jf. Poul Henningsen 1966) – tilsvarende beskrivelser af sindstilstande mv. har vi set anvendt ovenfor.

Litteratur

- Arboe, Torben (2004): To Blicher-sange set under dialektgeografisk synsvinkel. – i: *Danske Talesprog*. 5. Kbh.: Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning / C.A. Reitzels forlag. 59-82.
- Bach, P. (1951): Farsø-Folk i forrige Aarhundrede. – i: *Fra Himmerland og Kjær Herred*. XVII. Aalborg: Historisk Samfund for Aalborg Amt. 31-43.
- Blicher, St. St. (1842/1942): *E Bindstouw*. Udg. ved Peter Skautrup. Aarhus: Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur / Universitetsforlaget.
- Bundgaard, J. (1924): *Fræ Baaer aa te gywt Mand*. Aarhus og Kbh.: Albert Bayers Forlag.
- Daugaard Jørgensen, Birte (1989): Englefedt og pukkelblå – et kapitel af narrestregernes kulturhistorie. – i: *Ord & Sag*. 9. Århus: Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning. 4-6.
- Feilberg, H.F. (1904-1911): *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. III. Kbh.: Universitets-Jubilæets danske Samfund / H.H. Thieles Bogtrykkeri.
- Henningsen, Poul (1966): Nå. – i: Billeskov Jansen, F.J.: *Den danske Lyrik. Efter 1870*. Kbh.: Hans Reitzel. 172-173.
- Kristensen, Torolf (1939): *Fræ mi bet'te Ti' å ong- Daw-*. Aarhus: Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning / Universitetsforlaget.
- Kvolsgaard, C.M.C. (1891): *Spredte Træk af Landbolivet*. Kbh.: Thieles Bogtrykkeri.
- Kaae, Alfred (1945): *Torsted*. Ulfborg: Kaaes Forlag.
- Møller, Christen (1934): Et Dialektdigt i sproglig Belysning. – i: *Studier tilegnede Verner Dahlerup*. Kbh./Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus. 218-223.
- Schade, Caspar (1807/1968): *Bidrag til et Jydsk Idioticon 1807*. Udg. ved Bent Søndergaard 1968. Århus: Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning / Universitetsforlaget.
- Skautrup, Peter (1927-1979): *Et Hardsysselsmål*. I-II. Kbh.: Universitets-Jubilæets Danske Samfund.
- Skyum, A.C. (1926): Mi føst Tjænnest. – i: *Historisk Aarvog for Mors*. Morslands danske Samfund og Morslands historiske Museum. 89-117.
- Skyum, A.C. (1948): *Morsingmålets Ordforråd*. I. Århus: Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur / Universitetsforlaget.
- Aakjær, Jeppe (1923): *Po fir glowend Pæl*. Kbh. og Kristiana: Gyldendal.
- Aakjær, Jeppe (1924): *I Oplysningens Tjeneste*. Holstebro: Niels P. Thomsens Trykkeri.